

החתימה והפתיחה

והוא פתח ומבוא לכתובת וחתימת התלמוד בבלי
עפ"י סוגיות הש"ס ודברי רבותינו

ומצורף לזה פתחי נדה הן הן גופי הלכות
קצת חידושים וביאורים במסכת נדה

בעזרת החונן לאדם דעת
אברהם חיים הברשטאם
ברוקלין, נ"י - ניסן תשפ"ד לפ"ק

בכל עניני הספר
ניתן לפנות להמחבר

347-986-5130

אמרו קדמונינו "כשם שא"א לבר בלי
תבן א"א לספר בלא טעות", לכן אבקש
בכל מקרה של הערה, הארה או טעות,
נא לפנות להמחבר.

כל הזכויות שמורות © תשפ"ד

הסכמות ודברי ברכה

אאמו"ר הגה"צ שליט"א

אשר הלבדשטאם

אבד"ק צאנז סטראפקוב

יום ב' לסדר "והיה לך ולבניך אתך לחק עולם" (שמיני) תשפ"ד לפ"ק

בן חכם ישמח אב (משלי י) ה"ה כבוד בני בכורי מחמד עיני, ברוך הכשרון ומיטב הגיון, איש האשכולות, חריף ובקי טובא בכל חדרי התורה, בן של קדושים, הרב הגאון רבי **אברהם חיים שליט"א**.

בשמחה וגיל שמעתי שאחרי יגיעה עצומה של כמה שנים של לימוד בעיון ובלי ליאות זכית לברך על המוגמר ולסיים את כל הש"ס בשעטומ"צ, ותוך הלימוד זכית לבאר ולחדש חידושים מתובלים עם ראשונים ואחרונים על רוב דפים שבש"ס.

ולקראת הסיום אתה מוציא לאור ספר יקר 'החתימה והפתיחה' בבחינת חנות של תכשיטים שמציג בהחלון קצת מן הדברים היפים והמרהיבים שבחנות - הבקאות, והעיון, וההיקף, בארבע פינות הש"ס והפוסקים. הן הגענו לזמן שנפתח"ח החתימו"ת, נכנס יין, יינו של תורה, ויצא הסוד, ונפתח לנו אור מבהיק ביאורים ובירורים נפלאים המאירים לנו על רוב דפים המוקשים שבש"ס כולו, ובטח שבע"ה יהנה העולם התורה מזיו תורתך הבהירה והברורה.

שמחה גדולה היא לי שזכיתי שבני שליט"א הגיע לזה, וחובה עלי לשבח להודות לה' על כל תגמולוהי עלי שזכית לעשות נחת רוח לכבוד אאמו"ר הגה"צ זצוק"ל שאמר לי כמה פעמים שרואה דבר גדול בזה שיוציאו בניו ויוצ"ח החידושי התורה שלהם לאור עולם לזכות כלל ישראל על חלקי התורה שיזכו לחדש. ובוודאי זכותו הגדול יעמוד לך להביא הדבר מכח אל הפועל.

ב"ה שנתקיים בך הפסוק "תורת ה' תמימה משיבת נפש", והרי לנו לזה "עדות ה' נאמנה מחכימת פתי" עם חיבור חשוב כזה, ובודאי כגון דא "פקודי ה' ישרים משמחי לב", ואין שמחה כשמחת התורה. אשריך שזכית לעמול בתורה ולהוגה באורייתא ולהיות ממזכי את הרבים, ובוודאי שזכות התורה ובזכות

אבותינו ורבותינו הק' שהאירו פני תבל יעמוד לך להלאה לישב באהלי של
תורה בהרחבת בדעת ולא ימוש התורה מפיד ומפי זרעך וזרע זרעך על עולם,
ותזכה להוציא לאור כל הכרכים מלא וגדוש חדו"ת על כל הש"ס בלי מכשול
ותקלה, לתועלת עולם התורה ולומדי', ותמצא חן בעיני אלקים ואדם, ויהיה
שמעתתי' מבדרן בקרב הלומדים בבי מדרשא.

ויה"ר שתזכה שתשרה שכינה במעשי ידיך, לחבר חיבורים מחוכמים להגדיל
תורה להאדירה ונזכה לרוות נחת עם נו"ב הדגולה והחשובה שתחי' מכל יו"ח
היקרים והנחמדים שיחי', עטרת זקנים בני בנים, ביחד עם חותנך היקר הרה"צ
החסיד המפו' רבי מאיר נתן נטע סג"ל לנדא שליט"א. עדי נזכה לגאולה
שלימה ולבנין ביהמ"ק השלישי במהרה בימינו אמן.

כ"ד אביך באהבה המשתוקק
להצלחתך ומאחל לך כט"ס,

אשר הברשטאם

הסכמת הגאון האדיר רבי אשר ווייס שליט"א
גאב"ד וראש ישיבת "דרכי תורה" בעיה"ק ירושלים ת"ו

אשר זעליג ווייס

כגן 8

פעיה"ק ירושלים ת"ו

בס"ד

י' ניסן תשפ"ד

לדידי חזי לי ספר נפלא ויקר "החתימה והפתיחה"
שחיבר האבר"ך כמדרשו, אב בחכמה ורך בשנים
הרב הגאון המצויין אוצר כל כלי חמדה רבי אברהם חיים
הלברשטאם שליט"א.

ספר זה כל כולו חידוש לבאר סוגיות וענינים יסודיים
במסורת התלמוד וההלכה, וזכה המחבר לגלות צפונות
ולדלות פנינים ממעמקים בתלמוד בבקיאות נפלאה והבנה
ישרה.

ברכתי לידידי המחבר שליט"א שיזכה עוד רבות בשנים
להגדיל תורה ולהאדירה ולקדש שם שמים.

באהבה וביקר,

אשר זעליג ווייס

גאב"ד וראש ישיבת

"דרכי תורה"

פעיה"ק ירושלים ת"ו

הקדמה

אשא עיני לשמים, מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי מעודי עד היום הזה, ועל של עתה באתי, זה היום עשה ה' אגיל ואשמח בו, על שזכיתי לסיים כל התלמוד בבלי בסדר לימוד קבוע בעיון במשך כמה וכמה שנים. ברוך אלוקינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו את תורתו וחיי עולם נטע בתוכנו, אודה השם מאד בפי ששם חלקי מיושבי בית המדרש להגות בדברי תורתו הקדושה שהיא חיינו ואורך ימינו, ובפרט בלימוד התלמוד בבלי שהוא נשמת ישראל ויסוד חיינו.

התמהמהתי ולא חשתי, ושמתי לב להבין על כל פנים רובד-מה מים התלמוד הגדול והנורא, דדא ביה כולה ביה, כלול מהכל, כמו שכתבו התוספות בקידושין (ל. ד"ה לא צריכא) דהקובע לימודו בגמרא, מלבד חובתו בשליש בתלמוד, יוצא בה גם חובת שליש במקרא ושליש במשנה.

רמזם ז"ל ידוע (סנהדרין כד.), "במחשכים הושיבני" (איכה ג ו), זה תלמוד בבלי. כי בו צריך האדם לעמול ולהתייגע להבין עומק הדברים, המשא-ומתן והוויכוחים, הראיות והפירוכות, וכל זה, החושך וההעלם - גילו לנו הקדמונים ז"ל - הוא לסיבת שבירת הלוחות בשביל אותו מעשה, ונמצא שהגיעה בתלמוד בבלי, אשר דרכו לחבר ולצרף אחד אל אחד סוגיות רחוקות להיות לאחדים ברזא דאחד, הרי בכוחה למתק ולהמתיק את ה'וביום פקדי ופקדתי' (שמות לב לד, עיין סנהדרין קב.) וגאולה קרובה לבוא. ועתה הזמן גרמא לעשות פעלים לקרב הגאולה, בזמן שאומות העולם מתגרות זו בזו (ב"ר מב ד), ורח"ל שנאת ישראל גוברת ורבים חללים הפילה.

נהי נשמע מהארץ אשר עין ה' בה ועיני כל ישראל אליה נשואות, אשר באו גויים בנחלתו יתברך, והרבה מבני ישראל מתו תחת ידם, הי"ד, ואיך יערב לנו אכול ושתות ושמוח בראותינו פגרי בשרי אחינו בני ישראל בפי עורבים, ובהיות רבים מישראל בשבי ובצר ומצוק אשר יציק לך אויבך. אמנם אף על פי כן הכרענו לעשות בע"ה משתה סעודת סיום בימים אלו, ועיין בהקדמת חשוקי חמד (הוריות) שמכריע דאדרבה, זהו הזמן לרבות בשמחת סיום, באשר זכות שמחת המצוה של סיום מסכת תוסיף זכויות בישראל לעורר עת רצון למעלה.

קיימתי הנה מילי מעליא אשר למדתי מרבותי, כי הם הם זרזוני להרגיל עצמי לכתוב הערות וחידושים תוך כדי הלימוד, וכמו שדרשו דורשי רשומות על מאמר המשנה (אבות פ"א מ"ו) "וקנה לך חבר", שה'קנה' דהיינו הקולמוס יהא לך לחבר, וכה עשיתי עד כי עלתה בידי בס"ד הערות על רוב עמודים שבש"ס. ואף כי ידעתי מיעוט ערכי כי אין בחידושי כדי לחלוח פה, מכל מקום הפצירי בי קרובי וחבירי שלקראת סיום הש"ס אזכה ואוציאם לאור עולם, וכמו ששמעתי מאאמו"ר הגה"צ שליט"א שכמה פעמים שמע מאביו הגדול כ"ק א"ז מרן אדמו"ר מצאנז צ"ל שרואה דבר גדול בזה שיוציאו בניו ויוצ"ח החידושי התורה שלהם לאור עולם לזכות כלל ישראל על חלקי התורה שזכו לחדש.

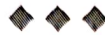
לכן שקלתי למלאות בקשה זו, אמנם דא עקא שהכתיבה אשר כתבתי בקוצר אמרים בהיותו מפסיק ממשנתו וכותב פטפוטי דאורייתא כלוקט גרגרים, באשר כפי שכתבתי העלתים על הכתב תוך כדי הלימוד, ולא סידרתים לקבעם במשנתי, והרי הם צריכים עיבוד כראוי שיהיו ראויים לבוא בדפוס ועוד חזון למועד. אך פטור בלא כלום אי אפשר, ועלה בדעתי שלרגל סיום תלמוד בבלי יאה להוציא לאור מאמר בענין כתיבת וחתימת התלמוד, אשר חלקו הגדתי בקהל רב בשיעור שהרצאתי בביהמ"ד הגדול דקהל יטב לב דסאטמאר פה בארא פארק, ועתה אדפיסם בע"ה בהרחבה ובתוספת מרובה.

יאה ונאה בהזדמנות זו להביע עומק תודתי והכרת הטוב להנהלת הביהמ"ד ולכ"ק הגה"צ גאב"ד דקיט"ל דסאטמאר בארא פארק שליט"א, שזה כמה שנים שאני זוכה לשבת בין כותלי הביהמ"ד מתוך הרחבת הדעת ברוחניות ובגשמיות, ובפרט לידידי הרה"ג רבי נפתלי הירצקא קליין שליט"א מנהל התאחדות אברכים, שלא ינוח ולא ישקוט יומם ולילה להצלחת הביהמ"ד, לשיעורי התורה, וללומדי התורה.

יען אשר המאמר על כתיבת וחתימת התלמוד עוסק גם בתקופת רבי עקיבא ומרד בר כוזיבא, ספחתי עליו מענין לענין באותו ענין שיעור שהרצאתי על הגמרא בכורות (נ.), שמבאר ענין מטבע של ירושלים בתקופת בר כוזיבא. וספחתי לזה מחידושי על מסכת נדה, בסוגיות שעסקתי לאחרונה שיתקיים בהם לימוד 'מעין החתימה'.

נקרא שם ספר זה "החתימה והפתיחה", חתימה על שם המאמר על כתיבת וחתימת התלמוד, ופתיחה ע"ש חלק השני בסוגיות מסכת נדה, וכלשון המשנה (אבות ג, יח) "קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות". ומה גם שיוצא לאור לקראת סיום הש"ס שאומרים "הדרן עלך", שכידוע כל התכלית לסיים הוא בשביל לזכות

להתחיל עוד הפעם, וכפי שמתאמרי משמיה דהגה"ק מקאצק זי"ע כי השמחה בשמחת תורה אינה על התורה שסיימנו, אלא על כך שאנו עומדים להתחילה מחדש, והיינו חתימה שהיא פתיחה.

ישא ה' ברכה כאשר אשא עיני אל ההורים, כי לא אוכל להביע את רגשי הכרת הטוב העצומים שיש בקרבי להורי החשובים ה"ה אאמו"ר הגה"צ אדמו"ר מצאנז-סטראפקוב שליט"א, ואמי הרבנית הצדיקת תליט"א המסורים מאד לי ולמשפחתי, מעודי עד היום הזה, ומשפיעים לצאצאיהם ולצאצאי צאצאיהם מהוד זיום בתורה, יר"ש, מידות טובות, וחסדים טובים. עוד אזכיר אמה של מלכות, עטרת תפארת משפחתנו, הרבנית הצדיקת מצאנז תליט"א, שכל צאצאיה תמיד חקוקים על לוח לבה, ומעלה זכרוננו תמיד בתפילותיה וברכותיה. יזכו לראות שמחה ונחת מכל יוצ"ח מתוך בריות גופא ונהורא מעליא לאורך ימים ושנים טובות אמן.

שפתי לא אכלא לדבר ברגשי ברכה והודאה אל מו"ח הגה"צ רבי מאיר נתן נטע סג"ל לנדא שליט"א, מחבר הספרים המפורסמים "נר יהושע", שמלבד התקשרתינו מיום שנכנסתי לביתו, זכינו לזכות גדולה זו רבות בשנים להיות חיבור לטהור ומאציל עלינו מהודו תמיד, וכמאמרם ז"ל (ב"ב כט.), שיבבי מידע ידעי, ללמוד ממעשיו והליכותיו, שנחקק בלבבינו בעזר אלוקי עולמים. יזכה לנחת מכל יוצאי חלציו מתוך בריות גופא ונהורא מעליא לאורך ימים ושנים טובות אמן.

ראיתי להציב כאן נר זכרון לחמותי החשובה והצנועה מרת שיינדל מרים ע"ה בת הרה"צ רבי משולם זלמן הכהן גלאנץ זצ"ל. חכמת נשים בנתה ביתה, שכל שאיפתה ומגמת ליבה היתה לחנך את ביתה לתורה, יר"ש, ומידות טובות, ולא די שהנהיגה את ביתה בנעימות ומתיקות מתוך מתינות ויישוב הדעת, גם חיזקה רוח כל אומללה באמרי פיה ומעשיה הטובים ותורת חסד על לשונה.

כוס של ברכה לכבוד נו"ב החשובה מרת אסתר תחי', שלי שלה ותורתי מתוך פיה, ולולא עזרתה התמידית ונאמנות ומסירת לבבה לא הייתי מגיע עד הלום, ולא יאומן כי יסופר טריח טרחא אשר טרחה למעני ולביתנו, בבוקר בטחוני בה ולערב תחלק שלל. וכמו שכתב המאירי (נדה ע:): "שתהא יודעת ובקאיה בגידול בנים

רה ולמידות מעולות, וכן בכל הדברים הטובים והנאים". השי"ת יהיה בעזרתה ריות גופא לגדל ביחד צאצאינו היקרים לתורה ויר"ש עם מידות טובות, והצלחה ל מעשי ידיה בצדקתה וחסדה, ובפרט מעשיה הכבירים חובקות זרועות עולם זינוך הבנות, ולהחיות לבבות נשברות ונדכאות. ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי אצאינו כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה.

חלקינו מכל עמלינו אלו צאצאינו היקרים והאהובים: בנינו הבחור החשוב המופלג בתורה ויר"ש, ומידות טובות, החריף והשקדן, כמר שלמה יהושע העשל ני"ו, מאריות שבחבורה בישיבה אור יוסף נייעסט, ירושלים; בתנו החשובה הצנועה והמופלגת בהתמדתה, יר"ש ומידות טובות, שרה דרעזל תחי'; בנינו הילד המופלג בתורה ויר"ש ומידות טובות, היניק וחכים, כמר דוד צבי ני"ו; בתינו הנחמדה והתמימה, חיה שיינדל תחי'. יזכנו השי"ת לרוות נחת מכולם, ולראות מהם זרע ברך ה' הולכים בדרך התורה והמצוות בשמחה ובטוב לבב בבריות גופא ונהורא מעליא.

התודה והברכה לאלו שעברו על הספר או חלקים ממנו והעירו הערות נכונות ומועילות, ביניהם: אאמו"ר הגה"צ שליט"א, הגה"צ מו"ח שליט"א, ידידי הרה"ג ר' יוסף מיכאל יוסקוביץ שליט"א, ידידי הרה"ג ר' ישראל מאיר מענדלאוויטש שליט"א, ידידי הרה"ג ר' צבי יונתן מארטאן שליט"א, ידידי הרה"ג ר' יואל גאלדענבערג שליט"א, ידידי הרה"ג ר' ישראל בער מאנדל שליט"א. כמו כן עלי להודות לכל הקרובים והידידים אשר עזרו וסייעו בחפץ לב בעצה ותושיה, ובזכות סיועם הגיענו עד הלום. ברכתי לכל המסייעים שימלא ה' יתברך כל משאלות ליבם לטובה ולברכה ברוחניות ובגשמיות שיזכו לגדל בתורה ויראת שמים ויזכו להגדיל תורה ולהאדירה. אף על פי כן אין צריך לומר כי שגיאות מי יבין והטעויות אם נמצאו בספר משלי הן, ולא יצאה מכשלה מתחת פיהם.

אסיים בתחינה ובקשה מהשי"ת, הוא יפתח לבנו בתורתו וישים בלבנו אהבתו ויראתו ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם, עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך ואל תטשנו ה' אלוקינו לנצח, שנזכה ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים ושלא תצא שום תקלה ומכשול ח"ו מתחת ידי, למען הרבות כבוד השי"ת ותורתו אכי"ר.

ויהי נועם ה' אלוקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו.

כ"ה אדר ב', תשפ"ד לפ"ק

אברהם חיים הלברשטאם

תוכן הענינים

הסכמות

הקדמה 1

מאמר כתיבת וחתימת התלמוד

פתיחה לחתימה ד

פרק א' תקופת בית שני ו

מלכות יוון ואנשי כנסת הגדולה - תקופת הזוגות ובית הלל ושמאי

פרק ב' חורבן ותקומה ט

הקמת עולה של תורה אחר החורבן ביבנה - דור אושא - דורו של שמד

פרק ג: חיבור המשניות יג

דור רביעי - רבינו הקדוש אבי המשנה - סידור המשנה ועריכתה - תקופת
האמוראים בארץ ישראל

פרק ד: תקופת האמוראים ותורת בבל כ

יהדות בבל - תורת בבל - 'עולם-הישיבות' בבבל - ישיבת סורא - ישיבת נהרדעא
- ישיבת פומבדיתא - ישיבת סורא המחודשת - רב אשי ורבינא סוף הוראה

פרק ה: מתי נתחבר התלמוד בבלי לא

רב ושמואל - המהדורה הראשונה - מגילות סתרים -

פרק ו: אביי ורבא לט

המהדורה השניה - 'ועד' לחיבור התלמוד - אמר ומשום - סתמות קדומות -
החסרון הוא אצלנו

פרק ז: רב אשי מח

המהדורה השלישית-רביעית - רבינא הראשון או האחרון?

פרק ח: חתימת התלמוד נג

המהדורה החמישית: רבינא האחרון - המהדורה השישית: רבנן סבוראי - סיכום
ששת המהדורות

פרק ט: תורה שבעל פה - כתיבתה

עיון בגמרא תמורה - סמי מנחת נסכים - מתי נכתבה תורה שבעל פה? -
נוסחאות איגרת רב שרירא גאון - הדים מהכתב יד העתיק ביותר מתורה שבעל
פה - כתיבת תורה שבעל פה ע"י העם - יישוב כל הקושיות בגמרא תמורה -
איגרות רבין - שלא תשתכח תורה מישראל

מטבע של ירושלים

ביאור בגמרא בכורות נ. ועבודה זרה נב: "דינרא הדרינא טריינא שייפא"

פתחי נדה

חד גדייה לו: - לז.

יגדיל תורה ויאדיר - נא:

בין השמשות לרבי יהושע - נג: - נד.

סוגיא דההיא איתתא - סו.

ובו יתבאר שיטות הראשונים והאחרונים בדין וסת השעות (יו"ד סי' קפ"ט סעי' ג')

נספח - בענין דרשות גימטריא

מאמר כתיבת וחתימת התלמוד

פתיחה לחתימה

אמרינן בגמרא (ברכות ה.):

אמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש, מאי דכתיב (שמות כד יב), "ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם", 'לוחות' אלו עשרת הדברות, 'תורה' זה מקרא, 'והמצוה' זו משנה, 'אשר כתבתי' אלו נביאים וכתובים, 'להורותם' זה תלמוד, מלמד שכולם נתנו למשה מסיני.

תיכף כשניתנה התורה שבכתב, צוה לנו ה', "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת" (דברים לא יט) - בדברים אלו הצטוונו מהקב"ה לכתוב את התורה וללמוד בה. זאת ועוד, אלא שדרשו חז"ל (גיטין ס:): מהפסוק "כתב לך את הדברים האלה" (שמות לד כז) ש"דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומן על פה" - נאסר עלינו ללמוד תורה שבכתב שלא מתוך הכתב^א.

והנה, התורה שבכתב ידוע לכל כיצד קיבלוה, כיצד נמסרה, וכיצד נכתבה מיד ולדורות, וכמבואר בכתוב (דברים לא כד-כו): "ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם. ויצו משה את הלוי נשיא ארון ברית ה' לאמר. לקוח את ספר התורה הזה" וגו'. וביארו במדרש (דב"ר ט ט) כי משה רבינו כתב באותו יום שלוש עשרה ספרי תורה - שנים עשר לשנים עשר שבטים, ואחד בארון.

אמנם לגבי תורה שבעל פה, דהיינו המשנה והתלמוד, הדבר הוא להיפך מקצה אל הקצה, עד שאמרו חז"ל (גיטין שם) "דברים שבעל פה

א. עד שהקשו התוס' (תמורה יד: ד"ה דברים) על המנהג בימיהם להתפלל בעל פה, כיצד אומרים מזמורים שלא מתוך הכתב. ותירצו, "דאין להקפיד רק מה שכתוב בחומש, שהרי עדיין לא היו נביאים וכתובים" - שבזמן שאמר ה' 'כתב לך את הדברים האלה' לא ניתנו עדיין ספרי הנביאים וכתובים, ולפיכך אין האיסור הולך עליהם. אמנם בתוס' ב"ק (ג: ד"ה כדמתרגם) משמע בהדיא שגם בנ"ך אסור, עיי"ש (כמובן שאין להקשות סתירה, שכן התוס' במסכתות אחרות נתחברו ע"י בעלי תוס' שונים. התוס' בתמורה הן תוספות איברא, ובב"ק הן תוס' שנין ועוד, ואכמ"ל).

אי אתה רשאי לאומרן בכתב". תורה שבע"פ נמסרה רק מפה לאוזן, מרבי לתלמידו, עד שמשום שכחת התורה הותר לכתבה.

כיום הזה שיש לנו תורה שבע"פ ערוכה וכתובה, יש אי-בהירות מה בדיוק נמסר בהר סיני, מה הוסיפו חז"ל בדורות מאוחרים כגדרים וסייגים, מתי קיבלה התורה שבע"פ צורה מסודרת כמשניות, ברייתות, מאמרים, סוגיות, וכו', מתי חיבר רבינו הקדוש רבי יהודה הנשיא את המשניות (והאם גם כתבן). ועל כולם לא ברורה השתלשלות חיבור וכתבת התלמוד בבלי שלפנינו במשך מאות השנים של תקופת האמוראים. מה עשו רב ושמואל, מה הוסיפו אביי ורבא, מי הם רבינא ורב אשי, ומה היה תפקידם שעל שמם נזקף חתימת התלמוד.

במאמר שלפנינו ננסה לברר את הדברים הנ"ל, דהיינו חיבור המשנה והתלמוד וכתבתם, ונבאר בזה מימרות סתומות של חז"ל בעניינים הללו. ולצורך ההבנה וההיקף נבאר ג"כ בקצרה את השתלשלותה של תורה שבעל פה, מימי סיום הנבואה, ובעיקר החל מזמן חורבן בית שני.

א

תקופת בית שני

מלכות יוון ואנשי כנסת הגדולה

לאחר חתימת התנ"ך על ידי אנשי כנסת הגדולה, המשיכו חכמי ישראל בראשות הסנהדרין בהעמדת התורה על תילה. חז"ל אומרים במשנה במסכת אבות (פ"א מ"ב) כי שמעון הצדיק היה 'משיירי כנסת הגדולה' - כלומר מאחרוני החכמים שנותרו מאסיפת החכמים שנקראה 'כנסת הגדולה', וממנו ואילך מוסרת המשנה שם את סדר הקבלה של החכמים איש מפי איש.

והנה, בדברי חז"ל מצינו שני כהנים גדולים שנקראו בשם 'שמעון הצדיק' - הראשון היה בתחילת ימי מלכות יוון ופגש את המלך היוני הגדול אלכסנדר מוקדון, כפי שמתארת הגמרא במסכת יומא (ס.ט.) - בסביבות שנת ת"נ לאלף הרביעי. והשני חי בסוף ימי מלכות יוון - בימי המלך גסקלגס כפי שמתארת הגמרא במסכת סוטה (לג.)^ג - כמאה וחמישים שנה לאחר מכן. ויש להסתפק לאיזה מהם מתכוונת המשנה שהיה 'משיירי כנסת הגדולה'.

בהקדמתו ליד החזקה נוקט הרמב"ם בפשטות כי הכונה לשמעון הצדיק הראשון, וכותב, כי היה תלמידו של עזרא הסופר. אך לכאורה יש להוכיח מסדר תלמידיו - תקופת הזוגות, כי יתכן שהכונה לשמעון הצדיק השני. לפי שמ'שמעון הצדיק' של המשנה ועד להלל הזקן היו רק ארבעה דורות של 'זוגות', והלל החל נשיאותו מאה שנה קודם חורבן בית המקדש השני (שבת סו.), דהיינו בשנת ג'תש"ל. ואם 'שמעון הצדיק' של המשנה הוא שמעון הצדיק הראשון, הרי שבמשך כמאתיים וחמישים שנה כיהנו רק ארבעה דורות של חכמים! וזה פלא עצום. לעומת זאת אם המשנה מדברת על שמעון הצדיק השני, הרי שמדובר בתקופה של כמאה שנה או מעט יותר, ומתאים שבתקופה כזו יהיו ארבעה דורות של חכמים^ד.

ג. על זמנו של גסקלגס ראה סדר עולם רבה (פ"ל).

ד. ועוד יש להוסיף, שעל יוסי בן יעזר החכם הראשון מתקופת הזוגות ותלמיד

ולפי זה, המוסד 'אנשי כנסת הגדולה' נהג עד לימי החשמונאים. אנשי כנסת הגדולה תיקנו תפילות וברכות, עסקו בפסיקת הלכות ואגדות, תיקון תקנות, יסוד מצוות דרבנן, גזירת גזירות, וכיוצא בזה, והם שהניחו יסוד לכללי התורה שבעל פה.

תקופת הזוגות ובית הלל ושמאי

בימי החשמונאים הועברה התורה ב'זוגות' - שני חכמים עמדו בראשות הסנהדרין, אחד נשיא ומשנהו אב בית דין. בתקופה זו עדיין רוב דברי התורה שבעל פה הועברו בצוותא וכמעט ולא אירעו מחלוקות בין החכמים (מלבד מחלוקת הסמיכה - בה נחלקו חמשת הזוגות שמיוסי בן יעזר ויוסי בן יוחנן ועד הלל ושמאי (חגיגה טז.)). תקופה זו החלה בסביבות ג'ת"ר, ונמשכה במשך למעלה ממאה וחמישים שנה עד לשנת ג'תש"ע - שנת פטירת הלל הזקן אחרון הזוגות.

בימי האחים החשמונאים הורקנוס ואריסטובלוס שנלחמו זה בזה - בסביבות שנת ג'ת"ש, פשטה מלכות רומי על ישראל. לאחר זמן מה - בסביבות ג'תש"ך, התמנה הורדוס על ידי הרומאים למלך על העם, והרג הרבה מן החכמים. בימיו היו הזקנים הלל ושמאי, והם נותרו לפליטה מהחכמים אותם הרג, והם היו ממניחי היסודות לחיבור המשנה מאות שנים לאחריהן. בעקבות הריגת החכמים, אמרו חז"ל (סנהדרין פח:), כי התלמידים לא שימשו כל צרכן ורבו מחלוקות בישראל. ובירושלמי (חגיגה פ"ב ה"ב) מבואר ביתר ארוכה:

בראשונה לא היתה מחלוקת בישראל אלא על הסמיכה בלבד ועשו שמאי והלל ועשו אותן ד', משרבו תלמידי ב"ש ותלמידי ב"ה ולא שימשו את רביהן כל צורכן ורבו המחלוקת בישראל ונחלקו לשתי כתות אלו מטמאין ואלו מטהרין.

והיינו שהלל ושמאי בעצמם נחלקו אלא בארבע דברים בלבד. וכל מחלוקת בית הלל ובית שמאי בש"ס, אינן אלא מתלמידיהם. תלמידים

תלמידו של 'שמעון הצדיק' של המשנה, מצינו בגמרא (ב"ב קלג:), כי היה בימי ינאי המלך, ואם כן חי בסביבות שנת ג'תר"פ - למעלה ממאתיים שנה לאחר שמעון הצדיק הראשון.

אלו הקימו את שני בתי המדרשות המכונים 'בית הלל' ו'בית שמאי'
שנחלקו בכל התורה. בתי מדרש אלו נהגו בסוף ימי בית המקדש
השני ובתקופה הראשונה שלאחר החורבן. בית המקדש השני נחרב
בשנת ג'תת"ל.

מטבע של ירושלים

ביאור בגמרא בכורות נ. ועבודה זרה נב: "דינרא הדרינא טרינא שייפא"

נאמר בתורה לגבי פדיון בן הבכור (במדבר יח טז), "כסף חמשת שקלים בשקל הקודש". ומבארת המשנה (בכורות מט) מהו השיעור: "חמש סלעים של בן [-כלומר של פדיון הבן], במנה צורי". דהיינו, שמחשבים את שווי החמשת שקלים (המכונים סלעים בלשון המשנה) במנה צורי, ולא במנה מדינה שערכו קטן יותר.

ובגמרא (שם נ.), נותן רבי יוחנן הוראה מעשית איך לדעת כמה כסף לתת לפדיון הבן, זה לשון הגמרא: "רבי יוחנן אומר, דינרא הדרינא טרינא שייפא, דמזבנא בעשרים וחמשה זוזי, דל מינייהו שתותא, והנך לפדיון הבן". דהיינו, קח מין דינר שנקרא 'הדרינא טרינא שייפא' שנמכר בעשרים וחמשה זוז, ומשוויו זה הורד שישית, הסכום שנותר הוא החמש סלעים שיש לתת לפדיון הבן. ומקשה הגמרא, שאם מורידים שישית מעשרים וחמשה אין מקבלים עשרים דינרים (שזה שיעור ה' סלעים, שכן כל סלע הוא ארבע דינרים), אלא "הני עשרין וחד נכי דנקא הוי", הם עשרים ואחד פחות מעה (שכן המעה היא שישית מדינר^א), נמצא, שאחר שמנכים שישית מעשרים וחמשה דינר, נשאר עשרים דינר ועוד חמשה מעה. וזהו יותר משיעור פדיון הבן? וממשיכה הגמרא בחשבונות אחרים במטבע זה להגיע אל שיעור המדויק.

לאחר מכן אומרת הגמרא:

אמר רבי אושעיא, ביקשו לגנוז כל כסף וזהב שבעולם מפני כספה וזהבה של ירושלים, עד שמצאו לו מקרא מן התורה שהוא מותר, שנאמר (יחזקאל ז כב) "ובאו בה פריצים וחללוה". וירושלים היא רובא דעלמא (והרי כספה וזהבה של ירושלים בטלים בכל הכסף וזהב שבעולם)? אלא אמר אביי, בקשו לגנוז 'דינרא הדרינא טרינא שייפא' מפני טבעה של ירושלים (ופירש רש"י ד"ה הדרינא): אלו היו ממטבעות של ירושלים ורובן של אלו באו

מירושלים), עד שמצאו לה מקרא מן התורה שהוא מותר, שנאמר "ובאו בה פריצים וחללוה".

את שמות הדינרים הדריינא טריינא ושייפא, מפרש רש"י (ד"ה דינא הדריינא, וד"ה שייפא): "דינרא הדריינא - דינר זהב שטבוע בדריינא קיסר וטוריינוס קיסר. ושייפא - שם המלך". דהיינו, שדינר הדריינא טריינא שייפא, הם דינרים שנטבעו על ידי או לכבודם של שלשת המלכים, אדריינוס קיסר, טוריינוס קיסר, ועוד מלך בשם 'שייפא'. במטבעות אלו השתמשו בבית המקדש לפני החורבן, וכשנחרב, שללו הרומיים את אוצרות המקדש והשתמשו במטבעות אלו לצרכיהם, והתערבו בתוך שאר המטבעות בממלכת רומי, לכן רצו תחילה לאסור מטבעות אלו על ישראל כיוון שרובם היה משל הקדש, עד שמצאו דרך מן הקרא שאם "באו פריצים וחללוה" אינו נשאר בקדושה, ומותר להשתמש בהן.

והתוספות (ד"ה דינרא הדריינא) הביאו קושיית ר"ת על שיטת רש"י בצורת המטבעות, שמבואר בגמרא (ב"ק צז:) שצורת ה'מטבע של ירושלים' היה "דוד ושלמה מצד אחד, וירושלים עיר הקודש מצד אחד", ואין אפשר לומר שטבעה של ירושלים, היינו המטבעות של ירושלים, היו עם צורת מלכי רומא? לכן מפרש ר"ת שלשה מילים אלו באופן שונה. "הדריינא" - עגול, "טוריינא" - גדול, ו"שייפא" - שנשופה צורתו [על ידי שנשתמשו בו הרבה]. ועוד מפרשים התוספות ליישב שיטת רש"י, שה"מטבע של ירושלים" שהיה עליו "דוד ושלמה" הוא מבית ראשון, והמטבע בסוגייתנו הוא מבית שני.

ב. הג"ר יעקב יחזקאל הלוי זצ"ל אבד"ק אושפיצין [יש תשובה אליו בשו"ת דברי חיים ח"א אהע"ז סי' יט, ומתארו "הרב המאור הגדול החריף ובקי"י] כתב בספרו בקורת התלמוד (ערך אספרי אות ג) לבאר מילת 'שייפא', שאדריינוס היה הקיסר הראשון שלא גלח זקנו, אבל טריינוס היה מגולח, וציינוהו שייפא, בשיפת הזקן. עוד כתב לפרש דברי רש"י, "שייפא שם מלך" שכוונתו על אספסינוס.

ג. בגמרא מהדורת שוטנשטיין כתבו לפרש שיטת רש"י, "רוב הזהב ששימש ליצור מטבעות אלו הגיע מזהב ההקדש שנלקח שלל מאוצר המקדש בירושלים". אבל לא נראה שזה פירש"י, אלא שבביהמ"ק נאסף מטבעות רומיים אלו של הדריינוס וטוריינוס, ושללו הרומיים אותן מטבעות, וחללו את ההקדש.

ואולי אפשר לתרץ קושיית התוספות באופן אחר, דהנה הגמרא (ב"ק שם) אומרת: "ת"ר, איזהו מטבע של ירושלים, דוד ושלמה מצד אחד וירושלים עיר הקודש מצד אחר. ואיזהו מטבע של אברהם אבינו, זקן וזקינה מצד אחד, ובחור ובתולה מצד אחר"^ד. ויש להבין, מהו המטבע

ד. רש"י (ד"ה דוד ושלמה) ותוספות (ד"ה מטבע) מבארים שאין פירושו שהיה בהן צורת דוד ושלמה, דאסור לעשות צורת אדם, אלא שהיה כתוב על המטבע את המילים דוד ושלמה. וכן כתבו התוספות על זקן וזקינה ובחור ובתולה.

בביאור משנת אברהם על הסמ"ג (להג"ר אברהם אהרן פרייס זצ"ל, ל"ת כב אות טז) כתב לפרש דברי רש"י: "ומה ששינה רש"י את פירושו במטבע של אברהם אבינו מפירושו במטבע של ירושלים, משום דבמטבע של אברהם אבינו אמרו בגמרא זקן וזקינה בחור ובתולה. ואין עולה על הדעת שכתבו זקן וזקינה ובחור ובתולה, כי מי ידע שהזקן וזקינה מכוונים לאברהם ושרה, וכן הניבים בחור ובתולה מכוונים ליצחק ורבקה. הלא הרבה זקנים וזקינות ובחורים ובתולות יש בעולם. לכן בעל כרחך שהיו הצורות ממש על המטבעות". ועיי"ש עוד שמבאר על פי זה שיטות רש"י ותוספות לגבי עשיית ב' צורות ביחד, שיותר מצורה אחת מותר. [ועיין עוד שם שכתב (אות יח), שלדעתו לא יצא המטבע בימי אברהם, והביא ראיה שעל כל פנים לא יצא בימי שרה, "כי הלא יצחק נשא את רבקה לאחר מיתת שרה, ועל המטבע נאמר יצחק ורבקה - איש ואשתו". ויש שכתבו (גאון צבי ב"ק שם) ש"כשעשה אברהם מטבע זו בתחלה עדיין היתה שרה קיימת, וכתוב גם שמה עליה, ומצד אחר לא היה כתוב רק יצחק לבד, ולאחר שנשא יצחק לרבקה עשה אברהם מטבע אחרת, והיה כתוב עליה גם רבקה ושרה".]

גם באבק סופרים [להג"ר אברהם קונקי - הובא בחיד"א בשם הגדולים בערך 'אבק סופרים'] (דרוש לפרשת לך לך) פירש לשיטת רש"י שבמטבע של אברהם אבינו היו צורות ולא תיבות, וכתב שאומות העולם טבעו מטבע זה לשם אברהם כמו שכתוב (בראשית יב ב) "ואגדלה שמך", שיצא לו מוניטון בעולם (בראשית רבה לט יא). (עוד כתב, שיתכן שהיה צורות שוקעות, שמותר לעשות). וכן נקט הרה"ק רבי אהרן שמואל כ"ץ זצ"ל, תלמידו המובהק של המגיד ממעזריטש (וצוה הכהן, סוף פרק כה), שכתב על מה דאיתא (פסחים קד.) "אמאי קרו ליה בנן של קדושים, דלא איסתכל בצורתא דזוזא", ש"לכן לא אמר דלא אסתכל ב'צורת מטבע' שהוא שם הכולל, אלא אמר 'זוזי', שהוא פרטי, כי באמת יש מטבע שמצוייר עליה צורת צדיק, כגון מטבע של אברהם אבינו ע"ה, שאמרו בגמרא שהיה מצוייר עליו זקן וזקינה מצד אחד ובחור ובתולה מצד השני, שהמה דיוקנות של אברהם ושרה ויצחק ורבקה, ובזה מותר להסתכל ולהתקשר עמהם במחשבה, ואשרי מי שמצייר אותם בשכלו ומחשבתו ויהא חלקו עמהם".

של אברהם אבינו, וכי היה אברהם אבינו ראש מדינה שהיה צריך לטבוע מטבעות?

וביאר לי ידידי הגאון רבי יואל שטיינמעץ שליט"א שאין הכוונה על מטבעות שעשה אברהם, אלא על מטבעות שנעשו אי-פעם לכבודו ולזכרו של אברהם אבינו. ולפי זה י"ל, שגם "מטבע של ירושלים" שנזכר שם אין פירושו דווקא על מטבעות שנטבעו או שנמצאו בירושלים, אלא כמו שעשו פעם מטבעות לכבודו של אברהם, גם עשו מטבעות לכבודה של ירושלים, אבל לא שמקור מטבעות אלו היה מוגבל לעיר ירושלים. אבל בסוגייתנו מדובר ממטבעות סתם שמקורם היה מירושלים, ומטבעות אלו לא היו המטבעות שנטבעו לכבודה של ירושלים, אלא מטבעות של אותו הזמן והיה עליהן צורות הקיסרים והשתמשו בהן בבית המקדש.

וישנן כמה קושיות בהבנת הגמרא:

א. לשון הגמרא "הדריינא טריינא" ניחא לפירוש ר"ת, שפירש עגול וגדול. אבל לפירוש רש"י שהכוונה לקיסרי רומי, למה כתבה הגמרא אדריינוס קודם טוריינוס, הרי בסדר מלכי רומי היה טוריינוס קודם אדריינוס⁷.

ב. עוד יש לדקדק בלשון רש"י: "דינר זהב שטבוע במטבע אדריינוס קיסר, וטוריינוס קיסר". למה לא כתב "שטבע אדריינוס"? מהו הלשון "שטבוע במטבע אדריינוס"?

ג. אם ממטבעות ששללו הרומאים מירושלים עסקינן, יש לתמוה, וכי הקפידו ישראל להשתמש דווקא במטבעות של אדריינוס או טוריינוס,

וכנראה גם האמרי אמת נקט שבמטבע של אברהם אבינו היו צורות ממש, שביאר (עיין בשמו בליקוטי יהודה פרשת חיי שרה ד"ה ויאמר בוא) מה דאיתא במדרש (בר"ר ס ט) שכשאמר לבן לאליעזר "בוא ברוך ה'" (בראשית כד לא) סבר שהוא אברהם, שהיה קלסתר פניו של אליעזר דומה לאברהם. והקשה, וכי מנין הכיר לבן את קלסתר פניו של אברהם אבינו. ותירץ, שהכל היו מכירין קלסתר פניו מהמטבעות שיצאו עם צורתו. (וע"ע חת"ס פסחים קד. ד"ה דלא איסתכל).

ה. טריינוס הוא הקיסר הרומאי מרקוס אולפיוס נרווה טראיאנוס ששימש כקיסר רומא בין השנים ג'תתנ"ח-ג'תתע"ח, ואדריינוס היה בנו המאומץ, וכדלהלן.

והלא היו כמה מלכי רומא לפנייהם שמטבעותיהם היו בשימוש כמה וכמה שנים - ולמה לא השתמשו במטבעות אלו?

ד. הגמרא מקשה, שאי אפשר לומר שרצו לאסור כל כסף וזהב שבעולם, כיון שהכסף והזהב של ירושלים היו בטלים נגד כל הכסף וזהב בעולם, אבל גם לתירוץ הגמרא שמדובר על מטבעות הדריינא טריינא דווקא, קשה, וכי יתכן לומר שרוב מטבעות של מלכים אלו בכל מלכות רומי האדירה היו משלל הבית המקדש?

ה. היעב"ץ מקשה (בכוות שם), ש"לא היה שום קיסר שיקרא אדרינוס בזמן הבית גם לא נמצא שום קיסר ששמו אדריינוס אלא אותו שחיק טמיא שהחריב ביתר נ"ב שנה אחר חורבן ירושלים", ונשאר בצ"ע.

ויש שרצו לתרץ קושיית היעב"ץ, ש"אדריינוס" משמש בחז"ל ככינוי לרשעים, וכוונתם לטיטוס שהחריב את בית המקדש, והביאו ראיה מדברי המדרש שיש דין ודברים בין רבי יוחנן בן זכאי לאדריינוס:

אדריינוס הרשע כשכיבש את ירושלים היה מתגאה לומר כיבשתי את ירושלים בכח, אמר לו רבן יוחנן בן זכאי, אל תתגאה, אלולי שהיה מן השמים לא כבשת, מה עשה רבן יוחנן, נטלו והכניסו לתוך המערה, והארה לו אמוריים קבורים, והיה אחד מהם של שמונה עשרה אמה, אמרתי לו כשהיה לנו זכות כל אלו נפלו בידינו, ועכשיו על ידי עונותינו שלטת בנו (תנחומא בובר הוספה לדברים ז').

ולכאורה קשה, שהרי רבי יוחנן בן זכאי נפטר כמה שנים לאחר חורבן בית המקדש", ולא בזמן אדריינוס. אלא על כרחך, שלפעמים

ו. בית המקדש נחרב בשנת ג'תת"ל, ואדריינוס כיהן בין השנים ג'תתע"ח-ג'תתצ"ט [מרד בר כוזיבא היה בסוף שלטונו בין השנים ג'תתצ"ב-ג'תתצ"ו (חשבון הנ"ב שנים יסודו מסיום הכנעת המרד בכיבוש מצדה על ידי הרומאים כשלוש שנים לאחר חורבן בית המקדש, ועד לתחילת ההכנות למרד)], וכדלהלן.

ז. אמרי יהושע, להג"ר יהושע דומב.

ח. עיין תוספות (ביצה כג. ד"ה תליסר אלפי) ועוד.

השתמשו חז"ל בשם אדריינוס כשם סתמי של רשע^ט. ועוד ראה, שמעשה חנה ושבעת בניה מובא בספר המכבים ובכתבי יוסף בן מתתיהו שאירע בימי אנטיוכוס, ובמדרש (תנא דבי אליהו רבה פכ"ח) מסופר שהיה עם אדריינוס. הרי שיש לומר שבאמת קרה בזמן אנטיוכוס, אבל המדרש השתמש בשם אדריינוס כשם של מלך רשע.

אמנם כאן באמת אי אפשר לתרץ כן, שהרי הגמרא הזכירה גם את טוריינוס, הרי שאין הגמרא משתמשת בשמות סתם, אלא בשם האמיתי. ועוד, הרי כאן אין זה אגדה בעלמא שאפשר לכתוב כינוי מלך רשע, אלא איירינן בזיהוי מטבע לדינא, וחובה לכתוב את השם המדויק של המלך, בשביל שנוכל לדעת באיזה מטבע מדובר.

ו. עוד קשה, תיבת "שייפא": לשיטת התוספות יש להבין למה דווקא מטבעות משופשפים? ולשיטת רש"י שכתב "שייפא, שם המלך". מי היה מלך זה?

ובספר מעשה כהן (בכורות שם) ביאר כוונת התוספות, שעשו החשבון דווקא במטבע שנשוף, כיון שכשאינו משוייף שוה טפי מכ"ה דינרים, ורק כשהוא נישוף שוה כ"ה^י. אבל הקשה מהמשך הגמרא "בקשו לגנוז

ז. וכעין זה מצינו שלכל מלך רשע בבית שני כינוי חז"ל 'ינאי', ובפרט מעשה בעבדיה דינאי מלכא (סנהדרין יט.) שהיה הורדוס עבדו של הורקנוס כידוע. וכן מצינו לגבי בלעם, שמבואר בגמרא (סנהדרין קו:) שמת כבן ל"ג שנה, והקשו אם כן איך אמרו חז"ל (סוטה יא.) שלשה היו באותה עצה לפני פרעה, בלעם ואיוב ויתרו, הרי אם היה בעצת פרעה וחיה לאחר ארבעים שנה שהיו בני ישראל במדבר, היה קרוב למאתיים שנה. ויש תירצו, שהשם 'בלעם' משמש ככינוי לרשעים רבים (יסודן של הדברים מכוארים במבוא התלמוד פרק כ-כא).

י. יש להעיר, שגם בחשבון שעושה הגמרא היא מתקשה כיצד לתת את הסכום המדויק, על ידי חלוקה למטבעות ושברים קטנים יותר. ואם כן, הגמרא הייתה יכולה לעשות את אותו הדבר עם מטבע שערכו הוא קצת יותר. ואולי היו מטבעות משייפות מצויים יותר, לכן רצתה הגמרא ליתן חשבון דווקא של מטבעות אלו.

דינרא הדריינא טיריינא שייאפא מפני טבעה של ירושלים" - וכי היו בלשכה רק דינרים משופשפים? וכתב, שלרש"י ניחא דזה סוג מטבע עם שם מלך שייפא. אבל עדיין נותרת השאלה גם על רש"י, מני היה המלך שייפא?

והנה, סוגיא זו מופיעה גם במסכת ע"ז (דף נב:), ושם מפרש רש"י שייפא (ד"ה שיפא) כדברי התוספות כאן, וזה לשונו: "שיפא - ישן ביותר, שנישואף מחמת יושנו ואין הצורה ניכרת".

וכתב הרש"ש (כאן ד"ה ומש"כ רש"י ושייפא), שכן צריכין לפרש גם בסוגייתנו, שאין כוונת רש"י לומר שהמילה "שייפא" היא שם מלך, אלא מפרש גם בבכורות כמו התוספות וכמו שפירש בעבודה זרה ששייפא פירוש שנישואף מחמת יושנו, ומפרש "שייפא שם המלך" - כלומר, שנישואף שמו של המלך. וכידוע ברוב דברי רש"י שהדיבור המתחיל הוא חלק מהפירוש"א.

אבל לפי פירוש זה קצת קשה, למה דווקא נישואף שמו של המלך, ומה עם שאר צורת המטבע? ובעבודה זרה כתב במפורש "ואין הצורה ניכרת". ואף אם נאמר כפירוש הרש"ש, עדיין נשארת התמיהה הגדולה בין לרש"י ובין לתוספות, למה דווקא מטבעות שנישואפו?

ולבאר דברי הגמרא, יש לעבור על קורות המלכים, וקורות המטבעות: בזמן בית שני השתמשו ב"כסף צורי", דהיינו כסף של צור, וזהו מטבע שבו היו משתמשים במדינת צור (רש"י בסוגייתנו בכורות מט: ד"ה מנה של צורי),

יא. כלל זה שופך אור על כמה תעלומות בדברי רש"י הקדוש. ואציין מה שאמרתי לפרש לפי זה דברי רש"י בבכורות (מו.), על דברי הגמרא (שם) שלצורך רבים אפשר להפיר נדר שנעשה על דעת הרבים, ומספרת הגמרא אודות מקרי דרדקי שרב אחא נדריה שלא ילמד עוד תינוקות, כיון "דקא פשע בינוקי", ורבינא החזירו על משמרתו כיון שלא מצא מקרי דרדקי שהיה מדייק כמותו. והנה, רש"י מפרש פשיעתו של המלמד, "מלקה אותן ומתים". כמוכן שהדבר אומר דרשני, למה לא פירש רש"י שהיה מלקה אותם יותר מדי וכפי שפירש בגיטין (לו.) ובמכות (טז:), והיה צריך לפרש שמתו תלמידיו. ועוד יותר תמוה, אם עד כדי כך שמתו תלמידיו ממכותיו, איך החזיר רבינא מלמד כזה. אלא יש לומר שרש"י פירש "מלקה אותן" כפשוטו, והמילה "ומתים" הינה חלק מדיבור המתחיל הבא על המשך הגמרא, ש"מתים בקבלה, בלא נדר".

או מטבע שהיו מטביעים בצור (רמב"ן במכתב שבסוף פירושו על התורה סוף הומש דברים). וכתבו הראשונים (רבינו חננאל בן שמואל קדושין ב. פסקי רי"ד ב"ק לו: מאירי שם צ. ועוד), שמטבע זה היה עשוי כסף טהור. וכתב הג"ר חיים בניהו בספרו מדות ושיעורי תורה (עמ' שסו-שסז) שהיתה שם בצור מיטבעה ידועה במושך ימי הבית השני עד קרוב לחורבן, ומטבעות אלו היו עוברים לסוחר בכל ארצות המזרח כמו שהוכח מהמטמונים שנתגלו בארץ ישראל ובסוריה, וכן בארצות אסיה הקטנה ובטהרן הרחוקה, שמעידים על כך שלכסף הצורי היה אז מוניטין רב².

המטבעות שטבעו היהודים בארץ ישראל נקראו "כסף מדינה" (רמב"ם פירוש המשנה בכורות פ"ח מ"ח). ומצינו מטבעות שטבעו בזמן מלכות החשמונאים, וכן לאחר מכן בזמן המרד נגד הרומאים קודם חורבן בית המקדש המכונה 'המרד הגדול', וכן במהלך מרד בר כוזיבא כשישים שנה לאחר שנה לאחר חורבן בית המקדש השני. "כסף מדינה", הוא המטבע של ארץ ישראל שהיה בזמן חכמי המשנה (סמ"ע ס"י תכ סק"ס) והתלמוד, ובאותו הזמן כבר לא היה מטבע צורי (פרישה שם ס"ק לד ד"ה לפיכך). ערך המטבע אחד משמונה בכסף צורי (רש"י קדושין יא. ד"ה ושל דבריהם, בבא קמא לו: ד"ה סלע, ועוד).

בתקופתו של נירון הקיסר, פרץ המרד הגדול שהוביל לחורבן הבית. בגמרא גיטין (נו.) נזכרת אגדה אודות נירון קיסר. לאחר שבר קמצא הלשין לפניו שהיהודים מרדו נגדו, הוא שלח עליהם את נירון קיסר. הוא ניסה בתחילה לחקור אם המרד יצליח או לא בעזרת קסמים. הוא ירה חצים לארבע רוחות השמים וכולם נפלו בדרך לירושלים. שאל ילד שיגיד לו את הפסוק שלמד בבית רבו, והוא ענה: "ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל" (יחזקאל כה יד). נירון חשב בלבו: הקב"ה רוצה להחריב את ביתו, ולאחר מכן ייקח את נקמתו ממני. נס מתוך המערכה והתגייר, וממנו יצא רבי מאיר³.

יב. האריך בזה במדות ושיעורי תורה באופן נפלא בפרקים כא-כב. יג. נציין, כי ישנן כתבי יד של הגמרא בהם מופיע הגירסא 'שדר עליהו נירון קיסר' בלא ל', והיינו שנירון קיסר היה השולח ולא הנשלח. ולפי זה היה השליח שר צבא אחד שהתגייר (יש משערים כי היה זה המפקד קסטיוס גאלוס שכמעט וכבש את ירושלים בראשית המרד, אך מסיבה לא ברורה ברח לפני הנצחון). ויש כמה ראיות

נירון קיסר נזכר כאחד מהראוותנים, המטורפים והאכזריים ששלטו ברומא מעולם. הוא הרג את אמו, את אשתו הראשונה, ויש אומרים גם את השנייה. נירון הודח בידי הסנאט בשנת ג'תתכ"ח - שנתיים לפני חורבן הבית. שנה לאחר מכן נקראת 'שנת ארבעת הקיסרים', על שם שמלכו באותה שנה ארבעה קיסרים: בתחילה מלך גלבה, שנהרג לאחר כמה חדשים, לאחריו מלך אדם בשם אותו, שהפסיד בקרב לויטליוס ואיבד את עצמו לדעת, לאחר מכן מלך ויטליוס, אך הוא הובס על ידי אספסיאנוס ונהרג, ואספסיאנוס הומלך. חז"ל מספרים (גיטין נו: איכ"ר א לא), כי אספסיאנוס הומלך בהיותו בארץ ישראל, אמנם עברו עוד מספר חדשים עד שניצח את ויטליוס והוכר למלך על ידי כולם.

חצי שקל ממרד הגדול, שנה ג', "ירושלים הקדושה"

אספסיאנוס דיכא את המרד וכבש את רוב ארץ ישראל, ומשהומלך שלח את בנו טיטוס להשלים את המלאכה, והוא כבש את ירושלים והחריב את בית המקדש.

לאחר שנצחו במרד הגדול על היהודים, הרומאים יצרו סדרת מטבעות הנצחה בשם "יהודה השבויה". המטבעות מציגים בצד אחד את דיוקן הקיסר, ובצד השני דמות אשה היושבת ובוכה לרגלי עץ תמר, ומעליה

לגירסא זו: א'. תמוה הלשון 'שלח' את הקיסר, הן הקיסר הוא השולח. ב'. במדרש איכה רבה (א לא) מפורש כי נירון מת במיטתו באמצע המרד - לאחר שרבי יוחנן בן זכאי אמר לאספסיאנוס כי הוא עתיד להיות מלך. ג'. ידוע לנו מקורות העיתים, כי נירון הרג את עצמו בידים.

עומד חייל רומי האוחז בחנית. עץ התמר מסמל את ארץ יהודה, והאישה מסמלת את העם היהודי. הכיתוב בצד זה של המטבע הינו "יודיאה קאפטה" - "יהודה השבויה".

טביעת המטבעות החלה עוד בימי המלך ויטליוס בשנת ג'תתכ"ט, טרם כיבושה הסופי של ירושלים וחורבן בית המקדש, והמשיכה כשעלה אספסיאנוס לשלטון ברומא בשנת ג'תת"ל. טביעת מטבעות "יהודה השבויה" המשיכה בימי בניו של אספסיאנוס, עד כעשר שנים לאחר הניצחון. גם אגריפס השני², שמלך בצפון ארץ ישראל בחסות הרומאים, טבע מטבעות משלו של "יהודה השבויה".

בשנת ג'תתנ"ח, דהיינו עשרים ושמונה שנים לאחר חורבן בית המקדש, הומלך טריינוס. בשנת ג'תתע"ה-ג'תתע"ז פרץ מרד נוסף כנגד הרומאים המכונה 'מרד התפוצות'. המרד כלל את יהודי מצרים, לוב, וקפריסין. כשדיכא את המרד, החריב טריינוס את יהדות מצרים, ואת בית הכנסת הגדול שבאלכסנדריה, והרג מאות אלפי יהודים בבבל, לוב, וקפריסין.

במדרש איכה רבה (א מה) מסופר, כי לטריינוס נולד בן בתשעה באב

יד. נולד בשנת ג'תשפ"ז לאביו אגריפס הראשון בן בנו של הורדוס, והיה צאצא הן של הורדוס והן של בית חשמונאי. בשנת ג'תת"י הומלך על ידי הרומאים בגולן, ובמשך השנים קיבל עוד ועוד שטחים ומינוי גם בירושלים. בעת המרד סייע לרומאים, ולאחר המרד המשיך לנהל את ממלכתו בצפון ארץ ישראל. אגריפס מת עשרים-שלושים שנה לאחר המרד. בחז"ל יש כמה וכמה פעמים שהזכירו את 'אגריפס המלך' וברוב המקומות דיברו בשבחו, אך אין ידוע אם כוונתם אליו או לאביו אגריפס הראשון.

ומת בחנוכה, ומשנודע לטריינוס כי היהודים התאבלו ולבשו שק עם לידת הבן, אך הדליקו נרות עם מותו, יצא לנקום בהם והרג בהם אנשים ונשים^{טו}.

לטריינוס לא היו בנים, והוא אימץ את קרוב משפחתו אדריאנוס, והכריז עליו כבנו וכיורשו. לאחר מותו בשנת ג'תתע"ח - בערך ארבעים ושבעה שנים לאחר חורבן בית המקדש, הומלך אדריאנוס בנו המאומץ כמלך על רומא.

בתחילה היה אדריינוס ידיד של עם ישראל ובחז"ל מובאות שיחות שונות שלו עם רבי יהושע ורבי עקיבא. ובמדרש הגדול (דברים כו יט) מובא כי הכיר שלעתיד לבוא יבואו כל האומות להשתחוות לעם ישראל, אך בהמשך נודע שמו בעם ישראל כאחד מגדולי הרשעים, בשל דיכוי מרד בר כוזיבא, שבו קיפחו חייהם מאות אלפי יהודים, וכן בשל גזירות השמד שגזר, ובהם הרג מהחכמים את 'עשרה הרוגי מלכות', והוא מהבודדים בחז"ל המכונים בלשון קללה "שחיק טמיא".

מרד בר כוזיבא החל כשישים שנה אחר חורבן בית המקדש, ונמשך במשך כמה שנים. למרות שבתחילה ניצחו המורדים והשמידו ליגיון רומאי שלם, ורבי עקיבא אף קרא על בר כוזיבא 'דין הוא מלכא משיחא' (ירושלמי תענית פ"ד ה"ה), הרי שבסופו של דבר ניצחו הרומאים, עשו רציחות גדולות בישראל, והחריבו את כל ארץ יהודה. חורבן זה - המכונה 'חורבן ביתר' על שם העיר הראשית בה התבצר בר כוזיבא - היה ה'חורבן' האמיתי, שכן בעוד בזמן חורבן הבית לא

טו. ויש להעיר, שאף שטריינוס אכן הרג מאות אלפי יהודים ברחבי העולם, אבל לא עשה רע ליהודי ארץ ישראל - שלא השתתפו במרד, ותמוה איך אומרת הגמרא שבמטבעותיו של טריינוס יש חשש לטבעה של ירושלים? הוא הרי כלל לא כבש את ירושלים? ואולי אפשר ליישב על פי מה שכתבו כותבי הדורות (יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, יד, ז; וכן בכתבי קיקרו), שיהודי התפוצות היו שולחים לארץ ישראל אוצרות ומתנות לבית המקדש. ולפיכך יתכן, שאף המשיכו לשלוח לירושלים בתקוה שבמהרה יבנה המקדש. ושכשטריינוס החריב את אלכסנדריה ושאר הערים, נטל בשללו מעות שהוקדשו כבר ועמדו להישלח לירושלים.

נחרבה רק העיר ירושלים עצמה, הרי שבחורבן ביתר החריבו הרומאים את כל ארץ יהודה, והצרו מאד מאד לשארית הפליטה שנותרה בה, ואמרו חז"ל (ירושלמי תענית פ"ד ה"ה), כי אדריינוס הרג במרד שמונים אלף ריבוא מירשאל.

שקל מכסף ממשלת בר כוזיבא. על צדו של המטבע בית המקדש, הארון והכרובים, כשעליה כוכב (רמז לדרך כוכב מיעקב) והכתובת "שמעון", היינו שמעון בן כוזיבא. על צדו השני לולב ואתרוג והכתובת "להרות ירושלים".

בימים ההם נהגו מדינות שכבשו מדינות אחרות או שהפילו ממשלה בובשת, ליקח המטבעות של הממשלה הקודמת, למחוק את הצורה, ולטבוע עליהן צורה חדשה של הממשלה החדשה^{טז}. והנה כאשר בן כוזיבא הצליח לגרש הכובשים הרומאים, לקח מטבעות רומיות והטביע עליהן צורה החדשה של ממשלתו. דבר זה מלבד עצם עניינו, היה בו ענין סמלי - לעקור את הרומיות מהמטבעות, ולהכניסם תחת ממשלת ישראל.

ואיך עשו זאת? במטבעות זולות, שיפשפו קודם את הצורה הרומאית, ולאחר מכן הטביעו את הצורה היהודית. אבל במטבעות העשויות מכסף וזהב, חששו לאבד מעט מהזהב והכסף בשפשוף, ולפיכך הטביעו על גבי ההטבעה הרומאית מבלי למחקה. לעיתים היה ניתן לראות את ההטבעות הרומאיות מתחת להטבעות של בר כוזיבא.

מתחת לצורת סלע בר כוזיבא, ניתן לראות צללית של צורת המטבע הרומית שהיתה שם קודם לכן, והיא צורת הקיסר גלבה תחת הד' מינים, וצורת הנשר תחת הביהמו"ק

מימין לשמאל: א) זוו רומי של טריינוס, ב) שעליו טבעו זוו של בר כוזיבא, ג) וכאשר מסובבים את המטבע על צידו, ניתן לראות מתחתיו את הצורה הרומאית שקדמה לצורה הכוזבית.

בשעת פרוץ המרד, אספו היהודים כסף לבניית בית המקדש. כפי הידוע, המרד פרץ בעקבות תוכניתו של אדריאנוס להקים בית עבודה זרה על מקום המקדש, ולבנות עיר אלילית בשם 'איליה קפיטלינה' על מקומה של ירושלים. הרש"ש כותב (פסחים עד): "אם ניתן אמוון לסופרי העמים אשר בן כוזיבא במלכו בנה בית המקדש והחריבו אדריינוס (ועיין מ"ע חלק א"ב פ"ב) אתי שפיר טפי, אבל לא שמוענוה בפירוש בדברי חז"ל".

ונציין, כי לכאורה יש בידינו כמה מקורות בחז"ל שאכן בנה בר כוזיבא את בית המקדש מחדש, ואדריינוס החריבו שוב:

א'. אמרו בתנחומא (בזר פקודי ג, ורשא ד): "אלה פקודי המשכן" (שם לה כא), בשעה שנכנס אדריינוס לבית קדשי הקדשים, והיה מתגאה שם ומחרף לפני הקדוש ברוך הוא.

ב'. עוד מצינו במדרש תנחומא (בראשית ז): אנדריאנוס מלך אדום כיון שכבש את העולם כולו, הלך לו לרומי אמר לבני פלטרין שלו, מבקש אני מכם שתעשו אותי אלוה שהרי כבשתי את כל העולם. אמרו לו עדיין לא שלטת בעירו ובביתו, הלך והספיקו בידו, והחריב בית המקדש והגלה את ישראל וחזר לרומי וכו'.

ג'. עוד מצינו בדברים רבה (ג יג): אמר רבי תנחומא, מהו "עת להשליך אבנים" (קהלת ג ד), עת היא שיעלה אדרינוס שחיק עצמות וינפץ אבני בית המקדש. "ועת כנוס אבנים", עת שיבנה אותו הקדוש ברוך הוא".

ולפי זה, כשכבש אדריינוס את ירושלים מחדש, שדד מבית המקדש מטבעות של הקדש. לאחר שהכניע אדריינוס את המרד, הוא עשה כמה מיני מטבעות. וכעת עשה להיפך, שהטביע את הסימן הרומי מעל המטבעות של בר כוזיבא.

יז. הכוונה לספר מאור עינים לר' עזריה מן האדומים, פרק אמרי בינה. ועיין זבחי אפרים, זבחים, פתיחה קטנה לסדר קדשים.
יד. וראה עוד במאמרו של ידידי הרב יוסף מיכאל יוסקוביץ שהאריך להוכיח שאכן בנה בר כוזיבא את בית המקדש.

בוא נראה כמה מטבעות שהטביע אדריינוס לאחר שכבש את ירושלים מחדש:

מטבע הנועד לחגוג את החלפת השם ירושלים לשם 'איליה קפיטולינה' - כפי שנתן לה אדריינוס את השם לאחר המרד.

מטבע שטבע אדריינוס לכבודם של הוריו המאמצים טוריינוס ופלוטינה. בצד האחורי יש צורת פלוטינה.

מטבע שעשה אדריינוס לכבודה של אשתו סבינה.

וקודם שנבוא להציע את פירוש הגמרא כפי הנלענ"ד, אקדים עוד פירוש שיתכן לומר לפי ההבנה בפירש"י ש"שייפא" הוא שם של מלך. אולי יש לומר שהאות שין הינה שין שמאלית, והפ"א מתחלפת באות ב' וכמו שמצינו כמה פעמים^ט, ולפי זה יש לקרוא המילה כמו "סיפה" ויתכן שזהו סבינה אשתו של אדריינוס.

והנה, משלקח אדריינוס את המטבעות היהודיים מיירושלים^י, ושב והטביע בהם את ההטבעות הרומיות^{כא}, עלה החשש שישנו ביניהם במטבעות אדריינוס מהקדשה של ירושלים.

ולפי זה - שכל החשש הינו רק שאדריינוס הטביע מטבעות על גבי מטבעות יהודיים, אם היו חכמי ישראל חוששים שמטבעות מסויימים מקורן במטבעות הקדש, היו יכולים להסתכל עליהם ולראות אם יש מתחת צורת המטבע הרומית, צורת מטבע אחרת. ואם כן, היו יכולים לבדוק אם הצורה הינה צורת מטבע יהודית (שכן הרומאים כבשו כמה מדינות ועשו כן למטבעות שונות). ואם נתברר להם שהמטבע היה קודם לכן מטבע יהודי, ולכן יש חשש גדול שהוא משל הקדש, היו יכולים לפרוש ממנו כדין.

ואם לא ראו שום צורה מתחתיו, היו יכולים לשקול את המטבע - אם היה משקלו שלם בלי חסרון, מוכח שלא היה שם מטבע קודם לכן, שכן לא שייפו ממנו כלום, אבל אם ראו על המשקל שחסר משהו (וראו שאין החסרון מחמת שימוש הרבה, שצורת המטבע הייתה ברורה ובולטת כראוי), הרי מוכח ששייפו את המטבע, ואם כן יש חשש ששייפו מטבע יהודי מן המקדש.

יב. לדוגמא בבכורות (נה.) מוזכר "מערת פמייס" שזה ידוע כ"בניאס" (עיין רע"ב פרה פ"ח מי"א) סמוך להר חרמון. ועיין רא"ש (חולין פ"ג סי' נז) "פ"א ובי"ת מתחלפות בלשון הגמרא בפרק בכל מערבין (כט:) דאפציל זרתא כמו דאבציל זרתא. ובלשון המשנה הבקר כמו הפקר (פאה פ"ו)."

כ. ואכן, עד היום הזה, מטבעות מרד בר כוזיבא עדיין מתגלים באתרים צבאיים רומיים עתיקים בפינות הרחוקות של מלכות הרומית.

כא. נציין, כי עדיין לא נמצאו מטבעות כאלו, אך אף על פי כן ברור שהרומיים טבעו מטבעות על מטבעות עם צורות אחרות, וברור ששללו והשתמשו במטבעות היהודים. על כן מסתבר שכן היה המציאות, ודברי הסוגיא תואמים למציאות זו.

ולכן רצו לאסור מטבע כזה.

ובזה מיושבות כל הקושיות שהקשינו:

ראשית מובן מדוע עוסקת הגמרא דווקא במטבעות הדריינא טריינא, כי דווקא במטבעות אלו היה חשש שמקורן במטבעות יהודיות מבית המקדש. וה"שייפא" היינו משופשפות, זהו לפי שמטבעות שלא שייפו הרומאים, היו יכולים בקלות להכיר על המטבע אם היה קודם לכן מטבע יהודי, שכן הצורה המקורית הייתה נשמרת מתחתיו. ורק המטבעות שהיו חסרים במשקלם היה בהם חשש ששייפו את צורת המטבע היהודי^{כב}.

עוד הקשנו בלשון רש"י, "דינר זהב שטבוע במטבע אדריינוס קיסר, וטוריינוס קיסר", למה לא כתב "שטבע אדריינוס" וכו'? וגם, למה הקדים הגמרא אדריינוס לפני טוריינוס? וזהו לפי שבאמת לא עסקין במטבעות שאדריינוס וטוריינוס הטביעו בעצמם, אלא ממטבעות יהודיות שאדריינוס הטביע עליהם צורות שלו ושל טוריינוס^{כג}, וכל מטבעות אלו היו מממשלתו של אדריינוס.

ובכך מובן גם כן מדוע על מטבעות הדריינא טריינא שייפא יש בהם חשש שרובן מגיעות ממטבעות ירושלים. מפני שהן מטבעות מיוחדות שעליהם הטביעו בחזרה את המטבע הרומית, ובמטבעות אלו, אכן היו הרוב מהמטבעות היהודיות.

וודאי שלא קשה קושיית היעב"ץ שאנדריינוס היה זמן רב לאחר החורבן, מפני שבאמת לא עסקין בחורבן הבית, אלא בחורבן ביתר שלאחר מרד בר כוזיבא.

כב. עוד יש לומר באופן אחר בפירוש המילה 'שייפא', שאין הכונה משופשף, אלא כנוע, כמו 'שייף עייל שייף נפיק' (סנהדרין פח:), שהכונה לבעל ענוה. ולענייננו, מטבעות דחוקות בפטיש, וכעין מה שמצינו בב"ק (צח.) השף מטבע על ידי פטיש. והיינו שחששו חכמים דווקא במטבעות שהיו דחוקות 'שייפא' בפטיש, דהיינו שראו מתחת את הצורה הקודמת, וניכר שהיה מטבע יהודי, ומאחר שראו שרוב מטבעות אדריינוס הן מבית המקדש, ביקשו לאסורן.

כג. והסיבה שעשה כן אדריינוס, הינה שהטביע מטבעות לכבוד טוריינוס אביו המאמץ.